

Vklad Ruda Brtáňa do edičného dotvárania Sama Chalupku

Martin Navrátil

NAVRÁTIL, M.: Rudo Brtáň's Contribution to the Editorial Completion
of Samo Chalupka

SLOVENSKÁ LITERATÚRA 66, No. 5, p. 393 – 402

Key words: Rudo Brtáň (1907 – 1998),
Samo Chalupka (1812 – 1883): Songs,
literary Romanticism, edition,
editorial interpretation

The goal of the paper is to explore the contribution of Rudo Brtáň's (1907 – 1998) editorial work in completing and presenting the author profile of the Romantic poet Samo Chalupka (1812 – 1883). During his life Chalupka became the author of the only poetry book titled *Spevy/Songs*. The later publishers and editors made various interventions in its composition, and by adding poems published in magazines and poems from manuscripts they came to compile Chalupka's collected works. Brtáň's work expanded on the editorial outcomes of his predecessors, it made use of the gradually gained knowledge of Chalupka's poetry and it alone became a resource for the future editors of Chalupka's poetry or work (most recently in 2014 an overview of Chalupka's production across genres was offered by Janka Pácalová in her compilation *Básne a starožitnosti/Poems and Antiquities*). In an effort to define Brtáň's significance in this chain a comparison of relevant editions of Chalupka's work was made – *Spevy/Songs* published in the years 1868, 1898 and 1912, *Básnické dielo/Poetic Works* published in 1952 and 1973, and *Básne a starožitnosti/Poems and Antiquities* (2014). One of the strengths lying in Brtáň's editorial performance was the fact that he was the last to date to have an opportunity to work with some of the authentic resources and to attempt at offering readers selected fragments of Chalupka's poetry. The paper reveals Brtáň's methods of researching Chalupka's poetry, his way of making comments on and giving information about his research, and it also examines the canonical image of the poet. Mapping of the editions also shows that an editorial presentation of the poet implies an editorial interpretation of his work and putting emphasis on certain features of his work at the expense of others.

Kľúčové slová: Rudo Brtáň (1907 –
1998), Samo Chalupka (1812 –
1883): Spevy, romantizmus, edičná
prax, editorská interpretácia

Rudo Brtáň bol všestranne orientovaná literárna osobnosť, už pri svojom vstupe do literatúry prejavoval záujem o rôzne oblasti slovesnej tvorby. Začínal písaním básní, prekladáním poézie a príležitostnou literárnokritickou činnosťou. V tridsiatych rokoch 20. storočia sa postupne preorientovával na literárnu históriu. Tento posun v ňom podnecovalo dlhodobé pôsobenie v Martine, kde mu tamojšie kultúrne ustanovizne poskytovali možnosť práce s originálnymi prameňmi a autografmi. Jeho vedecké záujmy sa rozprestierali v čase (od historických piesní či barokového slavizmu cez literatúru národného obrodzenia až k poézii slovenskej moderny) i priestore (od domácej literatúry k zahraničným presahom – slovanským a nemecko-jazyčným). V jeho autorskom profile nájdeme aj spisbu pre deti, učebnice, memoáre a popularizačné aktivity. Brtáňov záujem sa však prednostne sústreďoval na literátov 19. storočia (Bohuslav Tablic, Ján Kollár, Juraj Palkovič, Janko Král, Ján Botto, Janko Matuška a ďalší) a jeho azda najväčší vklad je v štúdiu prameňov, ktoré „pretavil“ do početných edičných výstupov. Prinášal dovtedy neznáme texty a fragmenty (Janko Král), na základe kolácie variantov textu revidoval texty Bottovej *Smrti Jánošíkovej*, odhaľoval jej genézu a intertextuálne väzby atď.

Pri takto naznačenom širokom vedeckom zábere a bohatom korpuse prác potom nie je zvláštne, že v *Encyklopédii slovenských spisovateľov* je heslo Rudo Brtáň zakončené konštatovaním: „Činnosť Ruda Brtáňa je neobyčajne rozsiahla, i keď metodologicky a kvalitatívne rôznorodá a nevyrovnaná.“¹ Akokoľvek mohla byť jeho rôznorodá aktivita v rozličných fázach a oblastiach vedy nevyrovnaná, bola schopná stimulovať vedecký výskum a nútila jeho kolegov k opätovnému premýšľaniu ním nastoľovaných problémov. Pritom si tiež treba uvedomiť, že Rudo Brtáň patril k prvej generácii slovenskej poprevratovej inteligencie vychovanej českými profesormi, ktorá musela v rýchľom tempe dobiehať zameškané.² Českí pedagógovia vstúpili študentom metodický prístup, ale v mnohých oblastiach nebolo možné nadväzovať na tradíciu výskumu (ako napr. vo sfére textovej kritiky). Pred mladou generáciou sa otvárala veľká oblasť výskumných možností, a tak sa aj Brtáňovo bádanie uberalo mnohými smermi. Neraz práve on vytváral bázu, z ktorej čerpali jeho nasledovníci. Prvopočiatočná rekognoscácia mala niekedy za následok extenzitu namiesto intenzity, rozplývavosť namiesto koncentrácie, ale takmer vždy množstvo podnetov.

V ďalšej časti sa zameriam na záujem R. Brtáňa o dielo významného predstaviteľa slovenského romantizmu, básnika Sama Chalupku (1818 – 1883), a na Brtáňovu vedeckú a edičnú prácu spojenú s jeho tvorbou. Počas druhej svetovej vojny vznikla vo vydavateľstve Tranoscius edícia *Z našej stariny* (s podtitulom *Štúdie z našej národnej a cirkevnej minulosti*), ktorá je dobrým príkladom, ako dokázalo vydavateľstvo stimulovať rozvoj poznania literárnej histórie a de facto aj edičnej praxe. V jej rámci boli publikované staršie literárne, kultúrne a cirkevné pramene a literárnohistorické práce. Táto edícia v istom zmysle predznamenávala povojnovú konjunktúru edičnej praxe, ktorá sa premietla najmä do edícií *Hviezdoslavova knižnica* a *Naši klasici*. Rudo Brtáň v jej rámci uverejnil okrem

1 ROSENBAUM, Karol a kol.: *Encyklopédia slovenských spisovateľov. A – O*. Bratislava: Obzor, 1984, s. 75.

2 tejto problematike sa v početných prácach venoval historik Ján Mlynárik.

iných publikácií³ aj štúdiu *Samova Chalupkova báseň „Mor ho!“* (1942) s priloženým faksimile rukopisu a vydania z roku 1868. Táto edícia bola východiskom, na základe ktorého sa neskôr mohol stať editorom diela Sama Chalupku.

Monografia pozostáva zo štyroch kapitol: Žriedla básne „MOR HO!“, Varianty, Jazyk, Verš. Prvá kapitola odhaľuje pramene Chalupkovej básne, pričom R. Brtáň využíva svoje slavistické kompetencie. Sleduje intertextové väzby, genetický súvis s veršami vo vnútri Chalupkovej poézie, migrujúce a návratné motívy. Takéto hromadenie faktov sa môže zdať neproduktívnym zaznamenávaním jednotlivostí, ktoré nesleduje zrozumiteľnú tendenciu, no je dobrým podkladom pre interpretačné uchopenie básne. Navyše, R. Brtáň nemal ešte k dispozícii rozvinutý metodologický a terminologický aparát na uchopenie textových realít, ktorý len postupne vnášal do textológie predovšetkým štrukturalizmus.

V kapitole Varianty porovnáva štyri verzie básne *Mor ho!*, ktoré vznikli počas autorovho života (rukopis, verzia z časopisu *Sokol* z roku 1864, verzia zo *Slovenskej čítanky* Emila Černého z roku 1865, verzia z editio princeps). Usiloval sa podať „najdôležitejšie textové (nie pravopisné) zmeny“.⁴

Dôverné poznanie Chalupkovho výrazového materiálu popísal v kapitole Jazyk. Za pomoci autorových poznámok k básni identifikuje gemerskú a zvolenskú vrstvu lexiky, ktorou sa Chalupka výrazne líšil od svojich romantických vrstovníkov, využívajúcich jazyk liptovského regiónu, resp. severozápadnej časti stredného Slovenska (pre lepšie pochopenie využíva už Chalupkom uvedené latinské či nemecké lexikálne i gramatické ekvivalenty). Problematickou sa stáva pri edičnej úprave najmä ligatúra æ, ktorá mala v Chalupkovej textovej realizácii vyjadrovať istú zvukovú kvalitu gemerských nárečí, ktorú používal na miestach, kde sa dnes používa *a*, *e*, *ä* a ktorá sa v editorských interpretáciách neraz líši (*a*: *Slovæn* ako Slovan, ale aj *slovænskyye* ako slovenské; *ä*: *posvætnyye* ako posvätné; *e*: *væže* ako veže; zvlášť sporná je najmä interpretácia *Slovæn*, *slovænský* ako *Slovan*, *Sloven*, *Slovän* a *slovanský*, *slovenský*, *slovänský*). Opodstatnenosť takéhoto výkladu sa vyjaví napr. pri verši „*Duní Dunaj a luna za lunou sa valí*“, v ktorom použil Chalupka ľudový výraz *luna* vo význame vlna, čo čitateľa bez špecifickej znalosti tohto kolokvializmu môže zvädzať k interpretácii, že sa valí mesiac za mesiacom (ak vôbec pozná poetizmus luna), teda ho to môže mylne priviesť k interpretovaniu tohto obrazu ako plynutia času. Túto nárečovú vrstvu sa aj neskôr ako editor usiloval v čo najväčšej miere zachovať. Už v tejto práci sa objavujú formulácie smerujúce k edičnému uchopeniu: „Lepšie by bolo jednako len písať sloboda, i keď vieme o etymológii výrazu svoboda od svoj“⁵, „ruku napádateľov volal kradnou (nie kradmou, ako to robia mýlne novšie vydania).“⁶

V poslednej kapitole analyzuje Chalupkov verš (v prípade *Mor ho!* trinásťslabičník s prestávkou po siedmej slabike, pohyblivý daktyl v prvom polverši,

3 Rudo Brtáň sa podieľal na príprave viacerých zväzkov edície Z našej stariny: *Danielovo Sinapiovo-Horčíkovo Neo-Forum Latino-Slavonicum*, *Nový Trh latinsko-slovenský* (1940); *Vznik, vývin a verzie Kollárovej rozpravy o literárnej vzájomnosti* (1942) – neskôr cenzúrou vojnového slovenského štátu zhabané; *Básnik Juraj Zábajník* (1946); *Srdečné a veľmi žalostivé slzy... : od Vysoce Urozené a Velikomožné Pani, P. Elizabety Reway : Roku 1700. Dne 4. Decembris Vylité ...* (1948).

4 BRTÁŇ, Rudo: *Samova Chalupkova báseň „Mor ho!“*. Liptovský Mikuláš: Tranoscus, 1942, s. 31.

5 Tamže, s. 44.

6 Tamže, s. 46.

396 prevaaha ženských rýmův, združený rým), takmer polovicu kapitoly však tvorí prerozprávanie epického diania v *Mor ho!*, v ktorom interpretátor príliš rezonuje s autorom.

Vladimír Petřík pri Brtáňovom jubileu v roku 1997 upriamil pozornosť na jeho usilovnú prácu v teréne a až pozitivistickú „fascináciu faktami“.⁷ Za ňou možno vidieť „pokos o komplexnosť“,⁸ ktorá buduje sieť vzťahov a ktorá sa nemieni vzdaf kontextu. Pretože „každý fakt, vyneseny na svetlo sveta z archívov, matrík, korešpondencie atď., je *dôležitý*. Aj preto, lebo sa v hojnóm počte vyskytuje v publikovanom texte *po prvý raz*.“⁹ (Zvýraznil V. Petřík – pozn. M. N.) Ak by totiž tieto fakty neboli zazneli, možno by zostali pre literárnu históriu navždy stratené, neobjavené.¹⁰

V 19. storočí sa v reakcii na masovú tlač začala prikladať dôležitosť autorskému rukopisu ako jedinečnému objektu priamo, až bytostne spojenému s romantickým géniom.¹¹ Na Slovensku ešte počas Chalupkovho života vyvinula aktivity súvisiace so zhromažďovaním materiálov význačných slovenských národovcov Matica slovenská. Tak sa už v roku 1864 dostali prvé autografy Sama Chalupku do martinských archívov Matice slovenskej. Po Chalupkovej smrti uverejňovali jeho neznáme texty postupne Jozef Škultéty, Štefan Krčméry a ďalší, ktorí významnou mierou obohatili poznávanie rozlôh jeho personálneho rukopisného fondu a pričínili sa aj o presnejšie načrtnutie Chalupkovho tvorivého profilu. Takýmto spôsobom vytvárali fundament pre ďalšie edičné podujatia. Po vzniku Československa v roku 1918 sa zvýšil počet chalupkovských edícií (rovnako ako vydaní iných autorov), ale tu zacielim pozornosť primárne na tie najobsiahlejšie. Dôležitý je v tejto súvislosti tiež fakt, že žiadna z doterajších edícií diela S. Chalupku neašpirovala na vedecké vydanie.

V roku 1952 vyšlo v Matici slovenskej *Básnické dielo* Sama Chalupku pripravené Karolom Rosenbaumom,¹² takže Brtáňova edičná predpríprava z roku 1942 ostala bokom. Brtáň ako Chalupkov editor vystúpil až v roku 1973, keď pod rovnakým názvom *Básnické dielo* vyšiel vo vydavateľstve Tatran v edícii Slovenskí klasici ním zostavený súbor poézie Sama Chalupku. Dvaja editori totožného titulu – *Básnické dielo* Sama Chalupku – však dospeli k odlišnému výsledku práce, čo ukazuje na to, že prehnaná dôvera v objektivizáciu literárnej vedy, ktorá priniesla i predstavu o objektivnosti edičnej práce, je chimérou. V skutočnosti je edičná činnosť tvorivá práca a editor svojimi riešeniami a podobou svojho výstupu neraz kanonizuje, ustaluje obraz autora v povedomí čitateľov. Navyše, v rozhodujúcej miere ju ovplyvňuje rozsah dochovania prameňov.

7 PETRÍK, Vladimír: Nestor slovenskej literárnej histórie. In: *Tvorba T*, roč. 7 (16), 1997, č. 3, s. 29.

8 Tamže, s. 30.

9 Tamže, s. 29.

10 Ako typický príklad možno uviesť práve to, že Janka Pácalová musela v edícii *Básne a starožitnosti* (2014) odtlačiť české básne Sama Chalupku podľa Brtáňovho vydania z roku 1973. Ich podoba v *Pamätniciach* je porušená a v dôsledku toho nečitateľná, nedešifrovateľná, a originálne rukopisy sa zrejme od tých čias, keď Rudo Brtáň s nimi pri príprave *Básnického diela* pracoval, (definitívne? dočasne?) stratili. Pozri PÁCALOVÁ, Janka: Poznámky a komentáre. Kalendárium života a diela. Hlas barda. In: CHALUPKA, Samo: *Básne a iné starožitnosti*. Ed. Janka Pácalová. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 304.

11 BIASI, Pierre-Marc de: *Textová genetika*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2018, s. 14.

12 V období rokov 1951 – 1954 bol Rudo Brtáň ako nepohodlný odsunutý do Národnej knižnice na Bystričku.

Porovnanie dvoch vybraných editorských výstupov, ktoré oba rozširovali Chalupkovu recepciu nad rámec *Spevov*, môže byť ukázkou vkladu editora pri poznávaní a prezentácii autora. V predkladanej komparácii je dôraz kladený na usporiadanie a skladbu edície. Kolácia autorských i postautorských variantov básne *Mor ho!* a spôsob jazykovej aktualizácie textu sú nateraz ponechané bokom.¹³

Jadrom diela Sama Chalupku sú predovšetkým *Spevy Sama Chalúpký* (ďalej len *Spevy*) z roku 1868. Okolo tohto vydania sa v edičnom podaní zoskupujú ostatné jeho básne. *Spevy* sú vlastne editorským konštruktom (tento súbor zostavili najprv z časopisecky publikovaných básní Pavol Kuzmány, Karol Kuzmány, Ľudovít Thurzo-Nosický a Ján Čipka, podpísaní ako „*Viaciej ctiteľov pôvodcových*“), ktorý ale Chalupka dotvoril – dodal k nemu ďalšie tri básne z rukopisov (*Križiak*, *Sen*, *Vojenská*) – a následne autorizoval. *Spevy* sú teda viac či menej aj autorským usporiadaním, resp. na ich podobe sa autor ešte podieľal. Zvyšné Chalupkove básne zostali v rukopisoch alebo roztratené po časopisoch, kalendároch, almanachoch, zborníkoch, čítankách a pod. Prvé posthumné vydanie v tlačiarni Karola Salvu v Ružomberku, vychádzajúce až po tridsiatich rokoch po prvom vydaní (v roku 1898), bolo rozšírené o básneň *Odboj Kupov*. V tejto podobe sa ďalej *Spevy* tradovali aj vo vydaniach pripravených spoločne Svetozárom Hurbanom Vajanským a Jozefom Škultétyom (1912, 1921), v edícii K. Rosenbauma *Básnické dielo* (1952) a aj vo vydaniach R. Brtáňa. Neskôr však dochádza k porušeniu tohto edičného úzu.¹⁴

K *Spevom* pripojil Chalupka rozsiahle vlastné *Poznamy*, v ktorých osvetľoval zdroje a súvislosti básní, kde priznáva ponáškovitosť a udáva priame inšpirácie. Tieto autorské poznámky boli v nasledujúcich vydaniach redukované alebo celkom vynechávané, prípadne dopĺňané. Z Brtáňovej formulácie, že takýto editorský postup je „*zmenšovanie textu básnikovho z editio princeps a dodávanie doplnku*“,¹⁵ vidno, že *Poznamy* – na rozdiel od ostatných editorov – považoval za integrálnu súčasť Chalupkovho diela, ktorá k nemu neoddeliteľne patrí a do ktorej nemožno ľubovoľne zasahovať.

Až do konca 19. storočia básnické zbierky ešte neraz nemali jednoznačne vyhranený kompozičný záměr, často boli naozaj iba „zberom“ toho najlepšieho, čo autor za určité obdobie vytvoril.¹⁶ Viacnásobne pretláčané *Spevy* (prípadne s pridanou básňou *Odboj Kupov*) predstavovali Chalupku ako jednostrunného, prstonárodného, epizujúceho, historizujúceho a bojovného básnika (okrem

13 Obmedzím sa iba na konštatovanie rôznorodosti kritérií a riešení jazykovej úpravy, ktoré si jednotliví editori zvolili. V tejto súvislosti stojí za úvahu, do akej miery by sa dala využiť v slovenskej edičnej praxi „stará“ požiadavka českého nakladateľa spisovateľa Františka Bačkovského o zvukovej neporušiteľnosti textu, teda že edičné úpravy do textu by sa mali obmedziť na zásahy do pravopisu a nemali by narušaf zvukovú rovinu textu, a to predovšetkým v prípade poézie.

14 V edičnej poznámke Chalupkových *Spevov*, ktoré vyšli v edícii Kruh milovníkov poézie v roku 2008, je uvedené, že „vydanie vychádza z knihy Samo Chalupka: *Dielo*, Tatran 1979, edične pripravil Rudo Brtáň“. Pozri CHALUPKA, Samo: *Spevy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2008, s. 87. Zodpovednou redaktorkou bola Viera Prokešová. Napriek odvolaniu sa na *Dielo* z roku 1979 boli bez odôvodnenia vylúčené básne *Starý väzeň*, *Muráň* a *Odboj Kupov*.

15 BR TÁŇ, Rudo: Poznámky editora k *Spevom*. Poznámky editora k českým básňam. Básnik Samo Chalupka (1812 – 1883). In: CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava: Tatran, 1973, s. 318.

16 Na túto skutočnosť poukazuje napr. ZAJAC, Peter: O básnickej zbierke. In: *Literárne vzdelanie*. Martin: Matica slovenská, 1976, s. 141.

398 výnimiek ako napr. báseň *Sen*), teda predsa len využívali istú publikačnú stratégiu. Až od vydania K. Rosenbauma z roku 1952 sa rozširuje register jeho tém, veršov a jazyka.

Karol Rosenbaum v úvode čitateľského vydania *Básnického diela* devôtno interpretoval Chalupkovu tvorbu z marxisticko-leninských pozícií, keď zdôrazňoval najmä jej burcujúci, odbojný charakter. Z hľadiska zostavenia edície za *Spevy* zaradil oddiel desiatich básní s názvom *České básne (Večer pod Tatrou, Jaro, Sapho, Při návratu do vlasti, Smutek, Toužba po vlasti, Má vlast, Holub, Podzim, Naumburg)*. Jeho vydanie vychádza podľa všetkého z textu prvého vydania *Spevov, České básne* publikoval podľa časopiseckých odtlačkov alebo rukopisov. Chalupkove *Poznamy* boli pod novým, popisným názvom *Autorove poznámky k jednotlivým básňam*, čo už samo svedčí o ich pragmatickom chápaní, napriek ohlasovanej kompletnosti uverejnené v zredukovanej podobe v edičnom aparáte. Z príčin, ktoré editor nešpecifikoval, umiestnil až za aparát oddiel *Básnické doplňky* (básne *Pieseň vojenská; Bolo mračno, bolo, a len rosa padla; Mladá som ja, mladá; a básne, ktoré neskôr Rudo Brtáň vsunul medzi Slovenské torzá: Voda a pálenka; Dievčina zo mlyna; Jeden mlynár, druhý krčmár; Na zvolenskom poli; Svieti vatra, svieti; Rosenbaum sem začlenil aj s vysvetlením Chalupkovi nesprávne pripísanú Hroboňovu báseň *Mesiacik a Zornička*).¹⁷ Jednotlivé básne oddielu nemajú patričné označenie ani v obsahu, je v ňom len názov celého oddielu, čím je časť Chalupkovej tvorby marginalizovaná. Zvláštnym riešením je aj to, že editorské poznámky k *Českým básňam* nezaradil Rosenbaum k *Redaktorovým poznámkam k jednotlivým básňam*, ale práve do oddielu *Básnické doplňky*.*

Rudo Brtáň po vyše dvadsiatich rokoch ešte výraznejšie rozšíril edičný celok Chalupkovho *Básnického diela* (1973). Pritom treba mať na pamäti aj známu skutočnosť, že ani jeho edícia nie je kompletným vydaním Chalupkovho diela, pretože sám básnik časť svojich rukopisných básní zničil pre inšpirácie z neslovenských literatúr, prevažne antického pôvodu.¹⁸ Brtáň rozdelil knihu na tri celky. Prvý celok, jadro, tvoria *Spevy*. Už Karol Salva vložil *Odboj Kupov* na záver *Spevov*, Škultéty s Vajanským a Rosenbaum ju neskôr vkomponovali medzi básne *Starý väzeň a Križiak* (zrejme aj preto, že už sa v básni *Starý väzeň* spomína šumavský župan Kupa), a Rudo Brtáň ju vrátil opäť na koniec zbierky, čím tiež signalizuje periférne, resp. dodatočné (dodatkové) postavenie básne v rámci zbierky. Nasledujúce dva celky sú rozdelené podľa použitého jazyka na *České básne a piesne* a *Slovenské piesne a spevy*, a ďalej sa vnútorne členia podľa dominantných tém (boj za slobodu, nacionálny aspekt, láska), dokončenosti (hotové básne, varianty, fragmenty a torzá), poetologicko-genologických kritérií (časomerné básne, sylabické básne, piesne atď.) alebo chronológie, resp. kombináciou týchto aspektov.

V Chalupkovej pozostalosti sa zachovali slovenské, české, latinské, nemecké, maďarské a rôzne slovanské zápisy, ktorých pôvod nie je vždy bezpečne atribuovaný, a tak naďalej zostáva dubiózny. Mnohé pôvodne české básne majú svoje slovenské varianty, veď prvé slovakizujúce tendencie možno u Chalupku

17 Pri hľadaní príčin tohto postupu sa vynárajú otázky, či to bolo azda preto, že básne boli odtláčané podľa *Slovenských pohľadov* a nenašli sa k nim rukopisy potvrdzujúce ich autenticitu, alebo z dôvodu, že niektoré z nich ostali iba torzami.

18 Samo Chalupka to priznáva v liste Jaroslavovi Vlčkovi z 23. februára 1881.

zaznamenať už v roku 1834. České básne boli rozčlenené do piatich podcyklov. Tie sa Brtáň miestami pokúša zasadiť aj časovo a priestorovo (podľa Chalupkových pôsobísk). Prvý z nich, *České prvotiny*, tvoria básne chronologicky patriace na počiatok Chalupkovej tvorby, najstaršie z nich sa datujú do roku 1829. Podcyklus obsahuje aj interné zoskupenie jedenástich Chalupkových básní pod jednoduchým názvom *Básně*. Nasledujúce podcykly sú už osnované predovšetkým tematicky a ich názvy dostatočne vyjadrujú ich obsahovú náplň: *Boj za slobodu*, *Vlast' a národ* a *Holub a holubička*. Posledný podcyklus *Zlomky a torzá* obsahuje koncepty a fragmenty zamýšľaných projektov, experimentovanie, hľadanie výrazu, a aj tu možno badať nábehy k chalupkovskej priestorovej monumentalite.¹⁹ V podcykloch nájdeme časomerné (sapphické a alkajské strofy, elegické distichon, hexameter atď.) i sylabické verše, sonety, rokokovo rozmarné erotické básne, sentimentálne básne s preromantickým nádychom, básne baladického charakteru, odbojné a revolučné básne, popevky s českými a poľskými motívmi, idylické básne s prírodnými motívmi, dedikačné básne, báseň reflektujúcu reformáciu, ale medzi textami sa nachádza aj pokus o bájku atď. Pre úplnosť treba dodať, že fragmenty sú súčasťou aj predchádzajúcich podcyklov, a to predovšetkým na základe tematickej príbuznosti.

Skupinu slovenských básní rozdelil Rudo Brtáň na dva podcykly: *Básne a ponášky* presvedčivo spracúvajú ľudové námety a v *Slovenských torzách* sa nachádzajú časti básní rôznorodej povahy od burcujúcich básní so sociálnou tematikou, ľúbostných piesní, historických látok načrtnutých na epickom pláne (zachovala sa aj osnova) až po osvetovú protialkoholickú báseň, adaptáciu Trojanovej básne atď. Brtáňov sprievodný komentár v aparáte má aj hodnotiaci ráz.

Takýmto usporiadaním ilustruje „prielom“, ktorý sa u Chalupku odohrával od česky písanej poézie k slovenským básňam (možno postrehnúť prenikanie slovenských prvkov do Chalupkovej česky písanej poézie), od časomerných veršov k sylabickým, ale aj prenikanie romantických prvkov do klasického, antického básnického substrátu, teda jeho dozrievanie i reprezentatívne polohy. Prezentuje Chalupkov básnický jazyk, ktorý „má všetky znaky rozkolísanosti a pravopisnej, lexikálnej i morfolologickej neustálenosti. Smeruje však nezadržateľne od češtiny k slovenčine, aj keď trochu ináč a zložitejšie, ako to vysvetľoval na Chalupkovom „prielome“ k slovenčine Štefan Krčméry.“²⁰ Rozširuje počet básní aj vďaka tomu, že transkribuje aj rukopisné náčrty, v ktorých rôznymi druhmi zátvoriek – (), [], < > – zaznačuje viaceré genetické vrstvy zápisu: prečiarknutie, editorské vstupy, prepísanie slova. Práve „oslobodzovaním“ neznámych básní z náčrtov sankcionoval Brtáň aj nedokončenú tvorbu ako neoddeliteľnú súčasť básnikovho diela, na ktorú editori pred ním rezignovali. No aj toto zverejňovanie fragmentov má selektívny charakter, pretože z väčšieho množstva variantov a variácií vyberá len niektoré, miestami ich kráti a pod.

Brtáň tendoval k rukopisom a prvým vydaniám ako k báze edície: „Naše vydanie sa opiera predovšetkým o rukopisnú pozostalosť a konfrontuje ju s uverejnením (prvým) za autorovho života a s prvým vydaním Spevom (1868), aj s vydaniami neskoršími, najmä Škultétyho – 1912, Rosenbauma (1952) a Šulca (1968),

19 KOCHOL, Viktor: *Poézia štúrovcov*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1955, s. 60.

20 Brtáň, *Poznámky editora k Spevom*, c. d., s. 325.

400 ale základom sú mi rukopisy a editio princeps.²¹ Pri konkrétnych básňach však neinformuje o prameni východiskového textu striktne.

Za samotnou poéziou sa nachádzajú už kompletne *Poznamy*, za nimi nasleduje aparát, v ktorom mapoval dovtedajšie vydania Chalupkovej tvorby, informoval o genéze, zdrojoch a úprave textov a preukázal tiež oboznámenosť s ďalšími edičnými počinmi v oblasti chalupkovského bádania, ktoré sa nestali súčasťou edície, resp. z nich miestami citoval.²² Podobne ako vo svojej monografii z roku 1942 naznačuje pramene Chalupkovej poézie. Pri úprave textov miestami emendoval znenie *Spevov* z roku 1868 podľa rukopisu a ukázal porozumenie pre zachovanie Chalupkovho jazykového úzu, aj keď v jeho zachovávaní nebol dôsledný. V aparáte potom odtlačil ďalšie početné varianty básní, prípadne aj ich preklady, ale aj zápisy na margu, a len výberovo zaznamenal odchýlky rukopisu od prvého vydania (1868). Aparátu by však prospela strohejšia reč, pretože pri všetkej štylizáčnej uvoľnenosti a úsilí vyhnúť sa jednotvárnosti formuluje Brtáň mnohé informácie tak, že ich zmysel nie je jednoznačný, ba že ho možno vykladať viacznačne, niečo sa dá iba predpokladať, iné si treba domýšľať.

V závere v štúdiu *Básnik Samo Chalupka (1812 – 1883)* Brtáň prepájal Chalupkove biografické údaje s jeho tvorbou. Predznačil pritom ďalšie edičné možnosti v príprave jeho folklórnych zápisov, historických štúdií, politických, cirkevných, hospodárskych a iných článkov, ktoré sa do danej edície nedostali. Aj tento Brtáňov edičný výkon, aj Chalupkovu rukopisnú pozostalosť však bude v budúcnosti potrebné podrobiť kontrole a revízii, presahujúcim túto sondu. Problémom však môžu byť dnes už chýbajúce či nenávratne poškodené pramene.

V roku 1979 vyšiel vo vydavateľstve Tatran v edícii Zlatý fond slovenskej literatúry ďalší chalupkovský titul – *Dielo*. Edícia vychádzala z vydania z roku 1973, ktoré však bolo zredukované: „zostavovateľ v novom vydaní niektoré menej dôležité a menej hodnotné ukážky z Chalupkovej tvorby vynechal, z viacerých rukopisných variantov použil priliehavejši a dokonalejšej formy a niektoré verše, čo žánrovo a motivicky patrili jednoznačne k predchádzajúcim, spojil a priradil k príslušným básňam“, takže vydanie je „preto hutnejšie, ucelenejšie a čitateľsky prístupnejšie“.²³ Edícia neobsahuje ani rozsiahly aparát, čím zodpovedá predstave o čitateľskom vydaní. Má však Chalupkove *Poznamy* (pod názvom *Poznámky Sama Chalupku*), úvodnú štúdiu zameranú na autorovu poéziu a kalendárium autorovho života a diela, nahrádzajúce rozsiahlu záverečnú štúdiu v predchádzajúcom vydaní.

Vplyv Brtáňovej prezentácie Chalupku možno spozorovať aj v odlišne koncipovanej edícii Knižnica slovenskej literatúry, vychádzajúcej v rokoch 2005 – 2014 vo vydavateľstve Kalligram. Knižnica slovenskej literatúry (v tomto prípade je reč o type „výber z diela“) bola v určitom zmysle hybridným útvarom, ktorý

21 Tamže, s. 288.

22 Ide predovšetkým o 54 *Listov Sama Chalupku* (1959), ktoré edične pripravil Ján V. Ormis. Pozri ORMIS, Ján Vladimír: *Listy Sama Chalupku*. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 89 – 185.

23 Obe citácie: BRTÁŇ, Rudo: *Edičná poznámka*. In: CHALUPKA, Samo: *Dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava: Tatran, 1979, s. 271.

neraz spájal výber z básnického, prozaického, dramatického, publicistického či vedeckého a epištólarneho diela autora. Zároveň prinášal aj kritickú reflexiu pertraktovaného literárneho diela (v širokom význame) či už ako fragmenty alebo celé state. Výnimkou v tomto prípade nebol ani zväzok venovaný tvorbe Sama Chalupku.

Pri jeho zostavovaní mohla na Brtáňovu prácu nadviazať Janka Pácalová-Piroščáková, ktorá zväzok nazvala *Básne a iné starožitnosti* (2014). Vstupovať do edičného procesu znamená zohľadniť a prehodnotiť výsledky predošlých bádateľov. No – či už vedome alebo nie – čerpala aj z práce Jozefa Škultétyho, Štefana Krčméryho, Jána Vladimíra Ormisa, Pavla Vongreja, Jána Ďuroviča a ďalších. Bol to jeden z tých zväzkov edície, ktoré by sme nepochybne mohli nazvať prínosom. Už názov napovedá, že okrem básnickej tvorby („*Básne*“) priniesol aj iný chalupkovský materiál („*iné starožitnosti*“). Nebol – ani nemohol byť pre charakter edície, v ktorej vyšiel – vyčerpávajúci, ale priniesol cenné, dovtedy knižne nepublikované materiály, resp. materiály opäť publikované až po dlhých rokoch. Jeho prínos je však v tom, že pomohol opäť mierne modifikovať či posunúť do nových polôh Chalupkov autorský profil. To len poukazuje na dôležitosť kvalitne pripravených materiálov. Na rozdiel od predchádzajúcich edícií, ktoré prinášali predovšetkým básnické dielo Sama Chalupku, edícia J. Pácalovej-Piroščákovskej v súhlase s nastavenou koncepciou edičného radu niekde redukuje a inde rozširuje register chalupkovských prác tak, aby aspoň dávali tušiť skutočnú „rozlohu“ Chalupkovej tvorivej aktivity.

Básne a starožitnosti kombinujú žánrové, tematické a chronologické členenie materiálu edície a v jednotlivých oddieloch ho prezentujú výberovo. Básnické dielo predstavujú predovšetkým *Spevy*, pred ne sú predsunuté niektoré rané české básne (*Ódy*), za ne – teraz už nie ako ich súčasť – posledná Chalupkova publikovaná báseň *Odboj Kupov*. J. Pácalová-Piroščáková teda kladie dôraz na historickú identitu zbierky. Východiskovým textom boli *Spevy* z roku 1868, *Ódy* pre nedostatočnosť pramenného materiálu odtlačila podľa Brtáňovej edície z roku 1973, *Odboj Kupov* podľa časopiseckej verzie. Nóvum je, že editorka Chalupkove *Poznamy* umiestňuje priamo za *Spevy* (teda nie do edičného aparátu, resp. tesne pred neho za všetky básne), čím prejavila pochopenie pre Chalupkovo dielo a dotiahla do dôsledkov Brtáňovo tvrdenie o ich integrálnnej väzbe k básnickému dielu.

Redukcia básnickej časti jej poskytla priestor na Chalupkove prozaické osvetové (voľný preklad *Pálenka, otrava*) a anekdotické texty (*Či nepredáte zábot?*), folklórne zápisy (Lubka a *Kovovlad*, *Peračina*, *Salaš na Čertovici*) a romanticky historizujúcu stať (*Starožitnícke zápisy Sama Chalupku. Pliniova správa o Slovensku*), ale v aparáte je aj Chalupkom vypracované slovníkové heslo zo *Slovníka náučného* (1860); ďalej korešpondenciu, v ktorej sa Chalupka predstavuje ako literát, historik a filológ, a spomienky Chalupkových súčasníkov. Časť *Ohlasy* ponúka reflexiu viacerých generácií literárnych vedcov, domácich i zahraničných slovakistov, a to z niekoľkých aspektov. Za editorské *Poznámky a komentáre* je ešte zaradené *Kalendárium života a diela*. V slovenskom prostredí a v tejto edícii nie samozrejým vedeckým gestom je aj to, že ako editorka dôsledne preverovala pramene a v prípade *Spevov* revidovala – nielen prebrala – znenie. V doslove *Hlas barda* ponúka čitateľsky prístupným spôsobom historické a kontextuálne čítanie Chalupkovho diela.

Výber Janky Pácalovej-Piroščákovej, ktorá sa pri zostavovaní básnickej časti knihy mohla bezpečne oprieť o prácu Ruda Brtáňa a ďalej ju rozvinúť, naznačil priestory, ktorými sa môže ďalej uberať bádateľská a edičná činnosť týkajúca sa Sama Chalupku.²⁴

Štúdiá je výstupom projektu VEGA 1/0416/19 *Textologický a edičný výskum vybraných reedícií básnických zbierok vydaných od druhej polovice 20. storočia po súčasnosť*. Zodpovedná riešiteľka Mgr. Veronika Rácová, PhD. Doba riešenia: 2019 – 2021.

Literatúra

- BIASI, Pierre-Marc de: *Textová genetika*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2018.
- BRTÁŇ, Rudo: *Samova Chalupkova báseň „Mor ho!“*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1942.
- BRTÁŇ, Rudo: Poznámky editora k Spevom. Poznámky editora k českým básňam. Básnik Samo Chalupka (1812 – 1883). In: CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava : Tatran, 1973, s. 283 – 375.
- BRTÁŇ, Rudo: Edičná poznámka. In: CHALUPKA, Samo: *Dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava : Tatran, 1979, s. 271.
- CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Karol Rosenbaum. Martin : Matica slovenská, 1952.
- CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava : Tatran, 1973.
- CHALUPKA, Samo: *Dielo*. Ed. Rudo Brtáň. Bratislava : Tatran, 1979.
- CHALUPKA, Samo: *Spevy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2008.
- CHALUPKA, Samo: *Básne a iné starožitnosti*. Ed. Janka Pácalová. Bratislava : Kalligram, 2014.
- KOCHOL, Viktor: *Poézia štúrovcov*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1955.
- MLYNÁRIK, Ján: *Česká inteligencia na Slovensku. Kapitoly z dejín českej inteligencie na Slovensku za prvej ČSR*. Kolín nad Rýnom : Index, 1987.
- ORMIS, Ján Vladimír: Listy Sama Chalupku. In: *Litteraria. Štúdie a dokumenty II*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959, s. 89 – 185.
- PÁCALOVÁ, Janka: Poznámky a komentáre. Kalendárium života a diela. Hlas barda. In: CHALUPKA, Samo: *Básne a iné starožitnosti*. Ed. Janka Pácalová. Bratislava : Kalligram, 2014, s. 300 – 366.
- PETRÍK, Vladimír: Nestor slovenskej literárnej histórie. In: *Tvorba T*, roč. 7 (16), 1997, č. 3, s. 28 – 30.
- ROSENBAUM, Karol: Bibliografické poznámky. Redaktorove poznámky k jednotlivým básňam. Básnické doplnky. In: CHALUPKA, Samo: *Básnické dielo*. Ed. Karol Rosenbaum. Martin : Matica slovenská, 1952, s. 158, 159, 172 – 188.
- ROSENBAUM, Karol a kol. *Encyklopédia slovenských spisovateľov. A – O*. Bratislava : Obzor, 1984.
- ŠIŠMIŠOVÁ, Karin: Niekoľko poznámok k rukopisom Sama Chalupku v Literárnom archíve SNK (2013). In: *Biografické štúdie* 36. Martin : Slovenská národná knižnica, Národný biografický ústav, 2013, s. 84 – 89.
- ZAJAC, Peter: O básnickej zbierke. In: *Literárne vzdelanie*. Martin : Matica slovenská, 1976, s. 133 – 143.

Mgr. Martin Navrátil, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: martin.navratil@savba.sk

24 Do istej miery naznačuje rezervy chalupkovského výskumu aj príspevok pracovníčky Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice Karin Šišmišovej Niekoľko poznámok k rukopisom Sama Chalupku v Literárnom archíve SNK (2013). Parciálna Bibliografia dôležitejších článkov a prác o Samovi Chalupkovi a jeho diele je súčasťou *Spevov Sama Chalupku* v edícii Čítanie študujúcej mládeže z roku 1968.